

BORIS BÁLENT

PROBLÉMY OKOLO KNÍHTLAČIARA JÁNA MANLIA

Začiatky reformácie znamenajú nesporne vo všetkých krajinách Európy neobyčajný pokrok menovite v rozvoji národných kultúr, literatúr aj vied. Dokazujú to stále nové objavy nepriazňou storočí zakrytých poznatkov, pričom vieme, že menovite v oblasti knižnej kultúry možno ešte očakávať ďalšie dôkazy o tom, že protestantizmus vo všeobecnosti znamenal veľké uvolnenie priestorov racionálnemu poznaniu, i keď dialekticky aj jeho dogmatizmu postupne ustrnul a pôsobil reakčne.

Posledná štvrtina 16. storočia mala v Uhorsku niekoľko postáv, ktoré v tomto zmysle hodnotíme vysoko kladne a medzi ne iste patrí aj kníhtlačiar Ján Manlius. Bohaté poznatky o jeho okolo 95 tlačiach, z nich 38 v madarscine (hoci sám madarsky nevedel), 17 v nemčine, 12 v slovinčine, 2 v chorvátčine a 26 v latinčine, svedčia o jeho význame nielen pre maďarskú kultúru, ale aj pre uhorsko-nemeckú literatúru Zadunajska — Burgenlandu, neobyčajne závažnu aj pre slovinskú resp. chorvatskú začínajúcu domácu tlačarsku produkciu a menovite cez ostatné latinské tlače pre celé kráľovské Uhorsko, resp. jeho zvyšky neobsadené Turkami, teda aj pre tzv. horné Uhorsko, čiže dnešné Slovensko.

Pôvodným predmetom mojich výskumov sú dva nové konkrétnie aspekty o ešte užšom význame činnosti Jána Manlia vo vzťahu k Slovensku, konkrétnie k Bratislave. Prv však ako sa s nimi budem zaoberať, dovoľte určitý exkurz.

Neobyčajne ma prekvapilo, že pri bohatstve literatúry (nebudem ju tu uvádzať) o Jánovi Manliovi nikto sa nezaoberal otázkou, či tento kníhtlačiar nie je totožný s literátom toho istého mena, pravda dosiaľ podstatne menej znáym, i keď svojim spôsobom tiež veľmi pozoruhodným zjavom. Prípadný dôkaz, že ide o jednu osobu, by totiž ich životné úsilia priam zviaznásobil.

Obšírnejšie údaje o literátovi obsahuje Jöcherov Lexicon (Ergänzungsband IV). Dostačí azda, keď poviem, že literát Ján Manlius bol žiakom Melanchtona a zostavil niekoľko publikácií z jeho diel, ktoré boli v posledných štyroch desaťročiach najmenej 16 krát vydané. Celá činnosť kníhtlačiara Jána Manlia by tým získala celkom nové dimenzie. Otázkou som predložil v korešpondencii niekoľkým odborníkom, ako aj tlačou v slovinčine: Literarna uganka iz 16. stoletja (Naši razgledi, Ljubljana 21. VI. 1974, r. XXIII, č. 12, s. 237).

Táto otázka musí odteraz figurovať v každom Manliovom životopise, hoci aj zatiaľ nerozhodnutá. Ak sa rozhodne negatívne, bude treba pripájať vždy aj spoľahlivý dôkaz, ktorý rozdielnosť dvoch Jánov Manliov objasňuje, zatiaľ však takého nict. Predbežne som dostal len niekoľko stručných, zčasti skeptických odpovedí. Keďže sám som vo výskume trochu pokročil a chápem ako je potrebné otázkou doriešiť, pokladám za povinnosť využiť aj dnešnú príležitosť predložiť výsledky mojich výskumov, aby sa mohli použiť k ďalším pokusom riešenia i rozborom pri otázkach šírenia sa protestantizmu v strednej Európe, napríklad pred i počas literárneho účinkovania.

Alberta Szenci Molnára. Keďže nemám prístup k archívному materiu v Slovinsku, Maďarsku, Rakúsku a tým menej ani v Nemecku a Švajčiarsku, musel som svoje prieskumy sústrediť na tlačenú literárnu tvorbu literáta Jána Manlia a na správy o nej. Zrekapitulujme si zhruba napred čo životopisného bezpečne o kníhtlačiarovi aj literátovi vieme.

Predne sú pôvodom Nemci bez presných dát narodenia a smrti (!). Všeobecne známe a spoľahlivé údaje o kníhtlačiarovi Jánovi Manliovi možno ohraničiť rokmi 1575—1604/5, z ktorých poznáme aj jeho tlače. Prvých päť rokov z Ľubľane a ďalších dvadsaťpäť rokov s niekoľkými návratmi z mestiečiek Németújvár, Güssing, Varazdín, Monyorókerék (Eberau), Sicz (Német-Lövő, Deutsch Schützen), Sopron-Keresztúr, Deutschkreutz, Sárvár (Újsziget). Údaj Fridricha Ahna z prelomu nášho storočia, že kníhtlačiar Ján Manlius bol už roku 1562 v Ľubľani, pokladá sa dnes za zámenu s kníhtlačiarom Friessom, ktorý tam vtedy krátky čas strávil.

K smrti kníhtlačiarovho syna Jakuba Manlia v Ľubľani 12. II. 1581 nepoznáme zatiaľ jeho vek, takže nemôžeme súdiť ani na vek otcov. Zaujímavý je však poznatok, že aj v Jöcherovom Lexikone je známy Jakub Manlius, teda mohlo ísť o užitie krstného mena napríklad strýca literáta. Podobne sa u Jöchera vyskytuje aj Juraj Manlius, ale ani život druhého kníhtlačiarovho syna Juraja (z druhého manželstva?), ktorý sa ešte r. 1608 uchádza o dedičstvo po otcovi, nepomáha ku spresneniu jeho veku, lebo pri nedostatku životopisných dát obidvoch mohlo ísť o syna stárnucého otca, resp. v pokročilom veku.

Sú aj ďalší Manliovia, ktorých rodinné vzťahy možno ešte ľahšie spresniť. Pri literátovi ide o autora — komplilátora — zostavovateľa a vydavateľa pomerne širokých koncepcí. Jeho štyri publikácie predstavujú štyri literárne žánre, pričom každá sa týka určitým spôsobom Melanchthona.

To vedie dr. Gedeona Borsu z Országos Széchenyi könyvtár v Budapešti k námierte, že literát by aj ako tlačiar bol prejavil zreteľne svoj vzťah k Melanchthonovi. Námieta nie je presvedčivá a dôkazná, pričom možno oponovať, že sama bibliografia Régi Magyarországi nyomtatványok pri b.č. 552 odkazuje pri Beytheho kázňach vo vydaní kníhtlačiara Jána Manlia ako prameň na Melanchthonove listy v bazilejskom, čiže literáтовom Manliovom vydaní. Kníhtlačiar aj literát Ján Manlius sú sice vo vytlačených resp. zostavených dielach aj autormi, ale len v pomerne malej miere pri úvodoch, venovaniah a podobne, takže ľahko by sa zo štýlu alebo terminológie dalo spoľahlivejšie dedukovať na ich totožnosť.

V chronologickom uplatnení štyroch prác ide v prvých vydaniach, na ktorých sa literát Ján Manlius určite zúčastnil, o roky 1562—1565, čiže štrnásť až desať rokov pred započatím činnosti kníhtlačiara Jána Manlia v Ľubľani. Ak vezmeme napr. vek 65 rokov pre smrť kníhtlačiara Jána Manlia r. 1605, bol by sa narodil r. 1540 a pri tejto literárnej činnosti by bol 22—25-ročný. Tlačiarsku činnosť by započal až 35-ročný, čo však zrejme nie sú nereálne čísla.

Prirodzene, že v štyroch práčach literáta Jána Manlia je veľké množstvo ďalších mien a vzťahov, ktoré by bolo treba roztriediť a zhodnotiť, menovite keby sa jeho totožnosť s kníhtlačiarom Jánom Manliom dokázala. Zatiaľ by sa to javilo zväčša ako predčasné, takže od toho upúšťame, hoci nemožno vylúčiť spojenie, ktoré túto skutočnosť dodatočne znova overí, resp. potvrdí.

Ako je zjavné z nasledujúcich titulov, žánrove je jedna z nich výberová zbierka textov, druhá je historický kalendár, tretia lekárska kniha a štvrtá súbor korešpondencie (listár). Sú to teda typicky rôzne žánre, ktoré však všetky vyžadujú cieľavedomý výber a systematické zvládnutie materiálu. Ako sa to literátovi Jánovi

Manliovi podarilo, je opäť predčasné hodnotiť, chcem však upozorniť na niekoľko okolností, ktoré môžu viesť k ďalšiemu objasneniu okolností a možnosti identifikovania Jána Manlia.

O tom, ako hodnotil jeho diela napr. *Index librorum prohibitorum* (Prague 1726, s. 207; Romae 1758, s. 170) svedčí stručný záznam pri mene „*Manlius Joannes. I Cl. App. Ind. Trid.*“, t.j. všetky jeho diela boli zakázané podľa prídavku k I. triede indexu tridentského z roku 1564.

Nevieme v akom náklade tieto vydania vychádzali, ale napodiv už v 18. storočí sú ich tituly označované ako zriedkavé knihy.

Prvá je trojdielna práca: *Locorum communium collectanea: a Johanne Manlio per multis annos, tum ex lectionibus D. Philippi Melanchthonis, tum ex aliorum doctissimorum virorum relationibus excerpta, et nuper in ordinem ab eodem redacta, iamque postremum recognita: in quibus varia, non solum vetera, sed imprimis recentia nostri temporis exempla, similitudines, sententiae consilia, bellici apparatus, stratagemata, historiae, apologi, allegoriae, sales, et id genus alia utilissima continentur: non solum theologiae, iurisperitus, medicis, studiosis artium, verum etiam Rempublicam bene et feliciter administraturis, cognitur comprimis neccesaria.* (V ďalšom teste uvádzam skratku Kolektaneá.) K nim bola pritiačená už v prvom vydaní r. 1562 druhá práca (v samostatnom vydaní neznáma): *Libellus quo variae tam sacrarum literarum quam prophanaarum historie tanquam in Calendario, iuxta mensium ordinem, ex lectionibus Domini Philippi Melanchtoni, quorundam aliorum doctorum virorum, distributae et collectae sunt.*

V ďalších vydaniach Kolektaneí bola pritiačená aj tretia práca (*Libellus medicus variorum experimentorum, que nunquam in lucem prodierunt. A Joanne Manlio ex plurimis D. Philippi Melanchthonis et quorundam aliorum clarissimorum virorum praelectionibus collectus, ac ab eodem in ordinem distributus. Inservimus etiam huic quosdam sales iucundos lectu, cum X. tabulis, tam medicis quam pharmacopaeis valde utilibus futuris. ...*), ktorá v prvom vydaní z r. 1563 je samostatne paginovaná, ale známa je len v troch exemplároch, priviazaných vždy ku Kolektaneám z roku 1563. Celkove ide zatiaľ o 16 takto rozšírených vydani Kolektaneí v rokoch 1562, 1563, 1564, 4x 1565, 1566, 1568, 1572, 1574 (nemecké Huldrich Ragor), 1579, 1590, 1594, 1600 a jedno bez roku vydania. (Mám k dispozícii presné popisy aj so signatúrami uloženia.) Za necelých 40 rokov 16 vydani, to je myslím v podmienkach 16. storočia neobyčajný 800-stranový „bestseller“.

Štvrtá práca literáta Jána Manlia vyšla r. 1565 s titulom: *Epistolarum D. Philippi Melanchtonis Farrago, in partes tres distributa: Quarum Prima, varias materias Theologicas continent. Secunda, familiares Epistolae habet, quib. plures cum domesticae, tam publicae res exponuntur. Tertia, ex diversis doctorum ac praestantium virorum Epistolis constat, quib. non solum privata, sede tiam Ecclesiastica et Politica negotia tractantur: A Joanne Manlio passim collecta, et in communem studiosorum atq; piorum usum nunc primum publicata.*

Tlačená ako predchádzajúce práce v Bazileji, ale z dátovania úvodu l. VIII. 1564 v Lipsku dozvedáme sa nové miesto pobytu Jána Manlia a časový údaj o ňom pred činnosťou kníhtlačiaru. Po tejto publikácii sa literárna činnosť Jána Manlia odmlčuje a to je natoľko prekvapujúce, že sa môže predpokladať aj jeho smrť.

Mám však pre toto odmlčanie iné vysvetlenie, ktoré nevylučuje spojenie životných osudov literáta a kníhtlačiaru, skôr ho umožňuje. Kým všetky prvé vydania Manliových prác vyšli — ako som spomenul — v Bazileji, roku 1565 vychádza vo Wittenbergu iný súbor Melanchthonových listov od Gašpara Peuzera, Melanchthonovho zaťa.

V úvode Peuzeru neobyčajne ostro znehodnotil Manliovo vydanie Melanchthonových listov, čím ho mohol dlhodobe znechutiť. Toto rozídenie s najbližšou Melanchthonovou rodinou mohlo mať za následok Manliove utiahnutie sa do úzadia,

hoci nevylučuje, že jeho aktivita aj v blížšie neznájom desaťročí 1566—1574 by sa mohla nejak prejaviť.

Azda pôsobil v niektornej tlačiarni, ale niet dôkazov, žeby to bola tlačiareň Ungnada v Urach, ako predpokladá K. Semmelweis z Eisenstadtu, znalec činnosti kníhtlačara Jána Manlia.

Slabou náplasťou boli asi nové vydania jeho predchádzajúcich prác, Kolektáneí. Podľa vtedajšej vydavateľskej praxe odtlačali sa kdekoľvek bez vedomia autora — zostavovateľa, často aj bez údaju miesta vydania a mena tlačiaru. Tak aj Kolektáneá vysli v Budišine najmenej raz — možno však až vyše 5 krát a vo Frankfurte a/M. najmenej 5 krát, pravdepodobne však aj viac razy.

Pomerne dobrú pomôckou pri určovaní miesta tlače sú totiž dve ilustrácie — drevorezy — v III. diele (s. 421 a 425), ktoré si každý nový tlačiar musel dať vyhotoviť znova, takže poznáme tri — štyri varianty týchto ilustrácií. Od pôvodného bazilejského vydania sa líšia niektoré viac, iné takmer nepatrne. Táto typologická metóda sa dá ešte rozšíriť aj na iniciálky a iné ozdoby.

Iným zaujímavým dôkazom o pretláčaní Kolektáneí bez vedomia autora — zostavovateľa je nasledovná okolnosť. V prvom vydanií končí venovací úvod literáta Jána Manlia vetou: Datae Basileae, in festo Michaelis Archangeli, anno MDLXII., teda 29. septembra 1562.

Druhé a tretie vydanie hned v nasledujúcich rokoch 1563 a 1564 sú zmenené a Manliv úvod nesie dátum „pridie calend. Februarii Anno... DLXII”, teda 31. januára 1563.

Napodiv od r. 1565 všetky ďalšie známe vydania sa pretláčali podľa vydania prvého aj s dátumom jeho úvodu, teda bez ohľadu na zmeny vo vydanií druhom a treťom. Aj to dokazuje neúčasť zostavovateľa pri ďalších vydaniach.

Nemôžeme predbežne využiť nemecké preklady Kolektáneí (z r. 1565 a 1574 doplnené Huldrichom Ragorom), či neobsahujú nejaké nové poznatky o literátovi Jánovi Manliovi. Kým nemecké vydanie z r. 1565 je v British Museum London zachované, vydanie z r. 1574 bolo vo Frankfurte a/M., ale je v Univerzitnej knižnici po 2. svetovej vojne nezvestné.

Prirodzene pri Kolektáneách nejde o priamy vzťah ku známym často vydávaným Melanchthonovým dielam *Loci communes theologici*, vydavaným už r. 1521. Až ich podrobnejšie porovnanie by ukázalo prípadné súvislosti. Podoľne otázka vydavania Melanchthonovej korespondencie je oveľa zložitejšia než aby ju bolo možné odbaviť niekoľkými vetami. Jednou z námiestok dr. Borsu proti totožnosti Manliv je okolnosť, že podľa Jöchera bol literát Ján Manlius magistrom wittenberskej univerzity a tento titul kníhtlačiar Ján Manlius nikdy neužíval. Ale neužil ho na svojej práci z roku 1565 ani literát Ján Manlius, hoci ho získal podľa Jöchera r. 1563.

Karl Semmelweis uvažuje aj o možnosti, že išlo o otca a syna, ale tá sa nezdá pravdepodobnejšou. Oproti tomu napríklad Christian Scheffler, odborník na staré tlače z Stadt- und Universitätsbibliothek Frankfurt a/M., súdi, že ide o jednu osobu, ale nepodáva predbežne nijaké dôkazy. Práce literáta Jána Manlia a ich vydania nevylučujú teda stotožnenie literáta a tlačiaru, skôr ho blízkostou vydavateľských záujmov oboch na inom stupni životných osudov robia ľahšie pochopiteľnejším. Pravda, treba hľadať celkom spoľahlivé riešenie otázky.

Ako sme už spomínali, keď kníhtlačiar Ján Manlius musel z Žubljan r. 1582 odísť, pôsobil ešte v šiestich miestach Zadunajska, z ktorých sú dnes 4 v Rakúsku, po 1 v Juhoslávii a v Maďarsku. Pritom sa do niektorých po čase opäť vrácal, ako to dokazujú impresá kníh (i keď možno nie celkom spoľahlivo), takže sa dá narátať

v jeho živote až 14 zmien pobytu. Dalo by sa hovoriť o typickej putovnej (kočovnej, vandrovnej) tlačiarni, lenže dnes sa dívame na tento termín oveľa kritičejšie ako donedávna.

Vieme, že kníhtlačiarstvo na vynájdenom technickom základe bolo sice od svojich začiatkov ekonomickým podnikaním, ale v neobyčajne veľkej miere aj ideovou činnosťou, či už vo feudálnych, alebo neskoršie v buržoáznych podmienkach. Podiel ekonomickej a ideovej zložky sa však v 16. storočí oproti 15. storočiu nespornie mení. Kým do roku 1517 išlo sice pri tlačení kníh tiež o rozporné tendencie šírenia dogmatickej teológie a humanistickej literatúry, nepoznáme z dejín veľa dôkazov o úplne negatívnych dôsledkoch na existenciu tlačiarov, takže prípadné častejšie stahovanie možno vidieť v dobrovoľnom hľadaní ekonomickej výhodnejších podmienok činnosti. Oproti tomu v období šírenia protestantizmu a nastupujúcej protireformácie je najbežnejším dôvodom stahovania tlačiarí — ako následok ideových bojov knihami — hľadanie bezpečnosti, podpory a ochrany, teda nie akési cieľave domé putovanie za lepším chlebíkom.

Rozoberme teda po týchto exkurzoch dva konkrétné body jeho vzťahov k Bratislavie. To neznamená, že tým vyčerpáme všetky jeho vzťahy k Slovensku. Ved napr. ním tlačená publikácia: Sendbrieff Georgij Creutzers ahn einem ersamen und weisen Rath und der gantzen christlichen Gemein der Stat Keismarckt etc., in welchem geantwort wird auff das öffentliche Verleumden Sebastiani Lamen, Pfarrherr daselbst... (Eberau 1587) bola priam polemicky adresovaná Kežmarčanom proti spisu Sebastiana Láma, tamojšieho kňaza Nateraz nám však ide o iné.

I.

Prvou okolnosťou je objav nemeckého listu Jána Manlia rade mesta Bratislavu písaný z Eberau sice bez údaju času, ale zrejme medzi rokmi 1587—1592, kedy tam pôsobil. List predkladáme v nemeckom prepise i v slovenskom preklade.

Den edlen, ehrenvesten, forsichtigen, ersamen und wolweyssen Herrn N. Burghmayster, Richter und Rath der hochlöblichen Stat Presspurg, meinen insamten hochgunstigen Herrn. Presspurg.

Edel, Ehrenuest, forsichtig, ersamb, weyss hochgunstige und gebittunde Herrn. E(del) F(orsichtig) E(rsamb) W(eyssheiten) sein mein gehorsamb willig Dienst jeder Zeyt bestes Fleyss bevor. Und mit Winschung von Gott dem Allmechtigen langwerende Regierung und ein und ein glückseliges freydenreiches Neues Jahr. Edl, Ehrenuest, Hochgunstige Herrn. Nach dem mir ein neuer Form eines Callender zu drucken zugeschickht worden, hab ich nicht wollen auss schuldigen Gehorsamb uderlassen E(del), F(orsichtig), E(rsamb) W(eyssheiten) mit der gleichen Callender zu einem glückhseligen Neuen Jahr zu verehren. Nicht derowegen das etwan (Edel), F(orsichtig), E(rsamb) W(eyssheiten) gesehen oder shon haben, sonder destwegen, damit ich mich bay E(del) F(orsichtig) E(rsamb) W(eyssheiten) bekant mache, weyl mir den gantz wol bewust, das E(del), F(orsichtig) E(rsamb) W(eyssheiten) jeder Zeyt genaygt Khirchen, Schulen und andere guette Ordnung zu befürdern und Druckherey ist auch ein Stuck und Mittl damit Khirchen und Schulen befürdert werden als mit Drucken nutzlicher Bücher, damit die liebe Jugent darinne auwachse und im Gottes wort zue neme. Im Fal nun aber etwan dergleichen zu drucken was vor viel Muh für ein andern befürdern, den ich mich schuldig mit meiner geringschetzigen Druckherey zu dienen erkheinne, auch deroneben underthenigkhlich bittunt E(del), F(orsichtig), E(rsamb) W(eyssheiten) wollen diese geringschetzige Verehrung von

mir in allen guetten auff und ahnnemen. Thue mich auch hieneben E(del), F(orsichtig), E(rsamb), W(eyssheiten) in allen underthenigen Gehorsamb befellen.

E(del), F(orsichtig), E(rsamb) W(eyssheiten) underthäniger und gehors(amer) Diener Hanns Mannel Bühchdruckher zu Eberau in Ungarn.

Ušlachtilým, úctyhodným, opatrnlým, váženým a múdrym pánom, meštanovi, sudscovi a rade veľachvalného mesta Presspurg, mne nakloneným pánom. Presspurg.

Ušlachtilí, úctyhodní, opatrnlí, vážení, mûdri, naklonení mi urodzení páni. Odkazujem ušlachtilým, opatrnlým a váženým mûdrostiam moju v každom čase úctivú službu a najväčšiu usilovnosť. A s prianím dlhej vlády od všemohúceho boha a požehnaného a potešenia plného Nového roku. Keďže mi zadali vytlačiť novú formu kalendára, nemohol som nepočtiť týmto kalendárom ušlachtilé, opatrnlé a vážené mûdrosti k šťastlivému Novému roku. Nie preto, že ho ušlachtilé, opatrnlé a vážené mûdrosti už videli alebo ho majú, ale preto, aby som na seba upozornil ušlachtilé, opatrnlé a vážené mûdrosti, pretože veľmi dobre viem, že ušlachtilé, opatrnlé a vážené mûdrosti sú v každom čase ochotní podporovať cirkve, školy a iné dobré priiadky, a tlačiareň je tiež prostriedok a spôsob podporovania cirkví a škôl a to tlačením osoznych kníh, aby na nich milá mládež vyrastala a vzdelávala sa v božej úcte. V prípade potreby tlačiť niečo podobné pre záujmy niekoho druhého, čo by vyžadovalo aj veľa námahy, považujem za svoju povinnosť slúžiť mojom nepatrnlou tlačiarňou, preto tiež prosím v poddanosti ušlachtilé, opatrnlé a vážené mûdrosti, nech ráčia priať túto nepatrnlú poctu vo všetkej dobrote. Odporúčam sa v poddanskej úcte ušlachtilým, opatrnlým a váženým mûdrostiam. Poddaný a poslušný sluha ušlachtilých, opatrnlých a vážených mûdrosti Hanns Mannel, kníhtlačiar v Eberau v Uhorsku.

Každý nový listinný materiál o knižnej kultúre na Slovensku zo 16. storočia je vzácny a tak sa tešíme aj tomuto nálezu. Zachytila ho publikácia Vladimíra Horvátha: Mesto Bratislava. Inventár listín a listov III 1564—1615 a dodatky k I. a II. zväzku na strane 281 pod číslom N 8834, a to nielen bez údaju času, ale aj bez údaju miesta napísania s týmto regestom: Kníhtlačiar Ján Mannel ponúka bratislavskému ríchtárovi a radcom nový kalendár pre potrebu škol a kostolov. Orig., pap., nem., dva listy.

Pre bibliografiu starého Uhorska prináša list predovšetkým obohatenie o jednotku ďalšieho kalendára, vytlačeného počas uvádzaného Maniovho pôsobenia v Eberau. Pri správnom zaraďovaní do celkového obrazu uhorských kalendárov treba mať na zreteli reč, čas a miesto vydania. Podľa Régi Magyarországi Nyomtatványok je ich v 16. storočí evidovaných 76, včítane 7 takzvaných Cisiojánov, kalendárov staršieho typu. Z toho je 70 maďarských, 5 latinských a len 1 nemecký. Sú to údaje často len o zachovaných zlomkoch, ale dosť často aj iba z literárnych zmienok, ba pri Trnave z predpokladaného úplného radu ročníkov, zčasti nielen nezachovaných, ale ani nikde nespomínaných.

Zaujímavé je, že prvé dva známe maďarské kalendáre sa tlačili v Krakove u Hieronyma Vietora v r. 1537/8, resp. 1540—50. Ďalšie tri tlačil vo Viedni Poliak Rafael Skrzetuski, ktorý tu a potom aj na ďalších pôsobištiach v Uhorsku užíval známe tlačiarske meno Hoffhalter. Bolí z rokov 1557—1561 a až z roku 1568 je známy prvy „domáci“ maďarský kalendár, aj to nie z kráľovského Uhorska, ale zo sedmohradského kniežatstva, ktoré bolo v rokoch 1542—1691 pod tureckou zvrchovanosťou. Bezpečne známe rozsiahle série maďarských kalendárov sú vlastne až z Bardejova od r. 1577 a z Trnavy od r. 1578. Tretím miestom na Slovensku, ktoré časovo korešponduje s týmito tlačami je Plavecký hrad, kde tlačiareň Bornemisza —

Mančovič vydáva kalendáre v r. 1579—1582 a keď nepokračuje, zdá sa akoby práve Manlius nadvázoval na túto západoslovenskú sériu. Z Manlovej činnosti poznáme totiž tri maďarské kalendáre z r. 1583—1584 a spomínaný doteraz jediný známy nemecký kalendár v Uhorsku 16. storočia z r. 1583. Ak vezmeme do úvahy nás osobitne zaujímajúce vzťahy a reči dostávame tento obraz tlačenia kalendárov:

	Zahraničie	Slovensko	Zadunajsko	Sedmohradsko	Ostatné
			Manlius		Uhorsko
Nemecké	—	—	1(+1?)	—	—
Latinské	—	3	—	1	1
Maďarské	12	39	3	7	8
Spolu	12	42	4(+1?)	8	9

Vysvetluje nám ho známa politická situácia Uhorska, ako aj prírodné a dopravné podmienky 16. storočia. Tureckou inváziou bolo prakticky rozdelené na uvedené časti. Turecké panstvo predstavuje klin zužujúci sa k severu až ku kolenu Dunaja a práve na okrajoch Zadunajska, teda západnej časti neobsadeného Uhorska, sú všetky Manlove pôsobiská bez akejkoľvek konkurencie. Dunajom oddelené západné Slovensko predstavuje skôr oblasť spolupráce v ideojom smere. Pre slovenskú knižnú kultúru je pozoruhodné, že Manlius ponúkol kalendár a svoje služby práve Bratislave. Ak teda nevieme presný rok kontaktov Manlia s Bratislavou, možno sa domnievať, že to skôr bolo až po odchode vtedy už samostatne pracujúceho Mančoviča z Hlohovca do východnej Vižole r. 1588. Aj podľa zvyklostí RMNy mala by sa zaradiť nová jednotka do stredu problematických rokov pod príslušným číslom s veľkým písmenom. Konkrétnie medzi r. 1587—1593 (č. 587A—696) napríklad: 1590—č. 647A. Formulácia listu by však skôr naznačovala začiatok pôsobenia v Monyorókerék (Eberau) a vydávania kalendárov, kym v súvise s hypotézami rozvádzanými v ďalšej časti nášho príspevku by bol práve koniec Manlovho pôsobenia v Eberau r. 1592 ako pravdepodobnejší rok písania listu. Ostáva to teda otvorenou otázkou. Zato reč novozisteného kalendára pokladáme nesporne za nemeckú menovite preto, že ho ponúka Bratislave po nemecky. V tom zmysle v evidencii uvedený otázník pokladáme len za formálny náznak neistoty. Začiatok titulu možno vziať z jediného doteraz známeho nemeckého kalendára ako „Schreibkalender auf das Jahr... Eberau 1587—1592, Joannes Manlius“.

II.

Druhou okolnosťou, ktorá nás v súvise s Jánom Manliom zaujíma, je spravodajský leták, ktorý sa zatial pokladá za prvú bezpečne známu bratislavskú tlač z roku 1594 so skráteným názvom: Zwo warhaftige Newezeitung... Erstlich gedrucket zu Pressburgk bey Johan Walo Anno (15)94. Prvá časť je o späťdobyti Novohradu roku 1593, druhá o konstantinopolskom (Carihrad) hvezdárskom úkaze tiež z roku 1593, o ktorom v širšej forme publikoval tento historický spev už roku 1593 práve Manlius. RMNy komentuje tento popis touto poznámkou: Vonkajší výzor tlače, viaceré typy písma, podobnosť druhú časť začínajúcej lombardovej iniciálky, sem-tam sa vyskytujúce podobnosti poukazujú na spomínané Manlove vydania. O bratislavskej tlačiarni 16. storočia a Johanovi Walovi niet nijakých ďalších údajov, aj preto je miesto tlače sporné.

Myslíme, že je potrebné uviesť všetky tri hlavné možnosti, ktoré prichádzajú do úvahy i s niekoľkými vedľajšími a menej závažnými modalitami, aby sme videli do veci jasnejšie.

1. Kníhtlačiareň i kníhtlačiar boli v Bratislavě, ale bez akýchkoľvek súvislostí s Jánom Manliom a jeho tlačiarňou. Podobnosť typov by v tomto prípade bola len náhodnou okolnosťou, nie podstatnou.

2. Tlačiareň je r. 1594 v Bratislave a ide o typografický materiál Jána Manlia, pričom sú menej rozhodujúce možnosti: a) Manlius použil krytie fingované meno existujúceho alebo neexistujúceho človeka, b) Ján Walo bol dočasného prenájomcom, alebo majiteľom (prípadne faktorom) Manlioovej tlačiarne.

3. Miesto tlače je fingované, nie je to Bratislava. Pritom nám už ani nezáleží, či ide o tlačiareň Manliovu na konci pobytu v Deutsch-Schützen, kde bol ešte r. 1593, alebo na začiatku posledného pobytu v Güssing (1595—1597), alebo hocikde inde. O jeho pobytu r. 1594 totiž nič bližšieho nevieme. Nie je rozhodujúcou ani možnosť, že ide o inú tlačiareň mimo Uhorska.

Pre dejiny slovenskej našej knižnej kultúry sú pozitívne len dve možnosti, pričom vieme o početných prípadoch fingovania miesta tlače „Pressburg“ zo sedemnásteho storočia. Isté je, že o Jánovi Walovi okrem údaju v imprese zatiaľ iných historických stôp a dokladov nie je. O vzťahoch Manlia k Bratislave sme dosiaľ tiež nemali dokladov, ale v teraz citovanom liste ide o veľmi závažný moment, ktorý ich približuje k roku 1593 — teda tesne pred vytlačením letákových novín. Mohli sa v krátkom čase rozvinúť.

Už z tohto dôvodu sa nám zdá z uvedených modalít najpravdepodobnejšou druhá, k čomu pripieva typologická podobnosť tlačí. Budeme jej zjavne musieť venovať oveľa väčšiu pozornosť, i keď pri typologickom materiáli 16. storočia sú spoľahlivé dôkazy v tomto smere častým výskytom a bežnosťou typov veľmi stažené. Ináč z mála zachovaných bratislavských listín, vzťahujúcich sa na knižnú kultúru, práve k roku 1594 až tri nepriamo svedčia o jej vtedajšom nízkom stave. V spomínanom Inventári listín a listov III (s. 226 — 228) sú pod č. 8486 a 8497 dve žiadosti knihára Jána Pandtla, aby ho bratislavský senát prepustil z väzenia pre dlhy, ktoré sfubuje vyrovnať. Pod č. 8502 zas žiada knihár Krištof Mandl o podporu v núdzi, aby mohol ďalej vykonávať svoje remeslo. Možno súdiť, že keby bola vtedy v Bratislave živá tlačiareň, aj knihári by sa boli mali lepšie. Pravda, vieme, že Manlius mal pri svojej tlačiarni aj vlastnú kniháreň. Takmer zhoda mien Mandl — Manlius je prekvapujúca, ale zjavne náhodná.

Otázky teda ostávajú otvorené a treba hľadať ďalšie poznatky. Ideové, personálne, technické i ekonomicke vzťahy boli aj vtedy veľmi zložité a tak možno dúfať, že sa dočkáme ďalšieho osvetlenia z niektornej nečakanej strany.

Dúfam, že aj môj príspevok k oslavám narodenia Alberta Szenci Molnéra priniesol nové poznatky k lepsiemu chápaniu našej minulosti, i keď nie priamo k jeho dielu. Išlo o relativne pomalý pokrok v neobyčajne ťažkých ideových bojoch.

Poznámka: Od predresenia tohto referátu obohatil dr. Borsa poznatky o ďalšie tlače tlačiara Manlia a autor okrem literatúry o literátovi Manliovi dostal do rúk aj reprodukcie stotoznenia Manliov nevylučných aj keď ho celkom spoláhliovo ešte nepotvrdzujú.